

Сістэма навучання піяраў літоўскай правінцыі на беларускіх землях ад рэформы С. Канарскага да часоў адукацыйнай камісіі (1773–1794 гг.)

Т. М. Заблоцкая,
аспірант,
Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы

Палітычны і эканамічны крызіс Рэчы Паспалітай, які стаў відавочным у сярэдзіне XVIII ст., не мог не паўплываць на грамадскае жыццё ў краіне. Перад грамадскасцю стаялі задачы не толькі пераадолення крызісных з'яў і вывадзення краіны з заняпаду, але і змены светаўспрымання ўсяго грамадства. Асноўная роля ў вырашэнні настаўленых задач адводзілася пераўтварэнням у галіне нацыянальнай сістэмы адукацыі. Менавіта гэтымі памкненнямі кіраваліся члены Адукацыйнай камісіі, што знайшло адлюстраванне ў праведзеных рэформах у 1773–1794 гг.

Аднак пэўныя пераўтварэнні ў сістэме адукацыі адбыліся значна раней – у 1730–1750-я гг. Ініцыятарамі іх правядзення стаў ордэн піяраў, які добра разумеў становішча ў краіне. У «дзяржаве абодвух народаў» піяры мелі дзве правінцыі: Польскую і Літоўскую. Навучанне ў павятовых школах ордэна піяраў вялося ў адпаведнасці з рэформай С. Канарскага, які «па сутнасці выключыў схаластыку з працэсу навучання, увёў новую філасофію, прыродазнаўства, уключыў выкладанне роднай (польскай) мовы і новых моў (пераважна французскай)» [1, с. 195].

Вучэбны курс піярскіх школ падзяляўся на 6 класаў і меў наступны выгляд [8, с. 115–118]:

1 клас – лацінская мова, пачаткі арыфметыкі і ўсеагульнай гісторыі;

2 клас – лацінская і польская мовы, арыфметыка, геаграфія і ўсеагульная гісторыя;

3 клас – лацінская і польская мовы, арыфметыка і геаметрыя, геаграфія;

4 клас – лацінская і польская мовы, алгебра і геаметрыя;

5 клас – лацінская і польская мовы, фізіка і астраномія;

6 клас – красамоўства, натуральнае права, палітычнае права, польскае права.

У залежнасці ад патрэб і схільнасцей вучням прадастаўлялася магчымасць вывучаць французскую і нямецкую мовы. Такія прадметы, як танцы, фехтаванне, верхавая язда, маляванне і музыка, не былі ўключаны ў агульны план школьных заняткаў, а маглі праводзіцца толькі асобна на платнай аснове [8, с. 119–120]. У ніжэйшых класах праводзіліся абавязковыя заняткі па рэлігіі.

Для піяраў Літоўскай правінцыі тлумачэнні да новага плана навучання былі падрыхтаваны ў 1762 г. [7]. У гэтым жа годзе ў Віленскай друкарні піяраў была надрукавана кніга «Methodus docendi pro Scholis Piis Provinciae Lithuanae» за подпісам правінцыяла Літоўскай правінцыі Гаспара Тжэшчкоўскага і сакратара правінцыі Ежы Цяпінскага.

Неабходна сказаць, што піяры ВКЛ з невялікай ахвотай прынялі новаўвядзенні. Пераход да новых праграм навучання адбываўся даволі запаволена і без устойлівых вынікаў. Сярод настаўнікаў правінцыі былі як прыхільнікі рэформы, так і яе праціўнікі, якія не жадалі прымаць новую праграму навучання. Відаць, што апошніх было больш, і для таго, каб пераадолець іх супраціўленне, правінцыялу прыйшлося нагадаць рэкамендацыі заснавальніка ордэна Хасэ дэ Каласанса, што піяры павінны «прыкласці ўсе свае намаганні да агульнай справы – выхавання і адукацыі моладзі» [7, с. 4].

Піяры Літоўскай правінцыі былі вельмі асцярожныя пры ўвядзенні змен у свае праграмы навучання. Прычынамі гэтага было сціплае матэрыяльнае

становішча адукацыйных цэнтраў піяраў Літоўскай правінцыі, кансерватыўныя погляды ў сукупнасці з моцнымі традыцыямі часткі старэйшых законнікаў, падмацаваныя асабістым жаданнем не падпарадкоўвацца польскім піярам [10, s. 16].

Вядома, што піяры Шчучынскай школы яшчэ да рэформы С. Канарскага змяшчалі ў сваіх праграмах звесткі па географіі і гісторыі [6, s. 168]. Вучні атрымлівалі веды не толькі па старажытнай гісторыі, але і знаёміліся з мінулым Польшчы. Увядзенне дадзеных пытанняў стала магчымым дзякуючы зместу падручнікаў і пропаведзям, а таксама тэатральным пастаноўкам школьнага тэатра, якія праводзіліся з 1727 па 1760 г.

Кіраўніцтва Літоўскай правінцыі добра разумела, што для правядзення пэўных новаўвядзенняў і выкарыстання новых педагагічных метадаў неабходны добрая матэрыяльна-тэхнічная база і высокі ўзровень падрыхтоўкі выкладчыкаў. Такім чынам, патрабавалася пэўная колькасць часу, каб ажыццявіць змены ў сваіх навучальных установах.

На гэту сітуацыю паўплывалі і цяжбы езуітаў з піярамі, якія зацягнуліся на многія гады і ў выніку якіх апошнім прыйшлося зачыніць у 1740 г. свае школы ў Вільні, Балотна (Веранова, зараз Воранава) Лідскага павета і Геранёнах Ашмянскага павета.

Такім чынам, адукацыйная рэформа піяраў закрунула беларускія землі на некалькі дзесяцігоддзяў пазней, чым на тэрыторыі Польшчы. Пры гэтым сам кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст Панятоўскі прытрымліваўся погляду, што неабходна «захаваць без змяненняў становішча ў мясцовай сістэме адукацыі, паступова распачаць прыстасаванне школьнай справы да патрэб часу» [2, с. 27].

Аднак скасаванне езуіцкага ордэна ў 1773 г. падштурхнула вышэйшыя колы Рэчы Паспалітай да рэфармавання ўсёй сістэмы адукацыі ў дзяржаве. Неабходна было не толькі выпрацаваць агульныя палажэнні, на якіх будзе грунтавацца школьная сістэма ў краіне, але і арганізаваць дзяржаўную ўстанову, якая будзе кіраваць народнай асветай у Рэчы Паспалітай. Такой установай стала Адукацыйная камісія (1773–1774 гг.), якая «ажыццявіла рэформу школ і ўніверсітэтаў у духу ідэй Асветніцтва» [3, с. 62].

На пачатку 1780-х гг. у падначаленні Адукацыйнай камісіі ў межах ВКЛ знаходзілася 20 паезуіцкіх школ, 8 піярскіх, 1 дамініканская і 1 базыліянская [10, с. 34]. У межах ВКЛ піяры мелі восем школ (у Лідзе, Шчучыне, Лужках, Расіенах, Панявежы, Вількаміры, Любашове, Дамбровіцы) і канвікт для шляхецкай моладзі ў Вільні. Віцебская школа піяраў не была падпарадкавана Адукацыйнай камісіі, бо ў 1772 г. яна апынулася ў складзе Расійскай імперыі. Аднак, паколькі піяры часта змянялі месца працы, можна меркаваць, што яны ведалі патрабаванні Адукацыйнай камісіі падчас знаходжання ў іншых піярскіх школах.

Піяры вельмі актыўна ўдзельнічалі ў рабоце Адукацыйнай камісіі. Праграма навучання піяраў, распрацаваная С. Канарскім, была ўзята Адукацыйнай камісіяй за аснову, але новая рэарганізацыя сістэмы асветы мела свае асаблівасці.

Колькасць прадметаў была пашырана за кошт навук, якія давалі юнакам практычныя і неабходныя ў жыцці веды: агародніцтва, земляробства, медыцыны, архітэктуры і інш. [2, с. 38]. З вучэбнага курса зніклі рэлігійныя навукі (іх выкладанне было даверана асобнаму духоўніку ў вольны ад заняткаў час). Акрамя таго, у вучэбны курс былі ўведзены навукі, мэтай якіх было грамадзянскае выхаванне вучняў, – дзяржаўная эканомія, палітычнае і міжнароднае права. Важнае месца займала вывучэнне замежных моў (нямецкай і французскай). Вялікая ўвага надавалася фізічнаму выхаванню юнакоў у спалучэнні з ваеннымі практыкаваннямі.

Для таго каб вызначыць рэальны змест вучэбнай праграмы піяраў Літоўскай правінцыі ў 1770-х гг., неабходна прааналізаваць працэс навучання ў адной са школ ордэна. Падакруговая школа была трохкласнай і давала сярэдняю адукацыю. Кожны клас меў двухгадовы тэрмін навучання, пры гэтым падчас першага і другога гадоў навучання вучні размяшчаліся ў адным памяшканні і з імі працаваў толькі адзін выкладчык.

Адукацыйны працэс быў арганізаваны наступным чынам: калі настаўнік праводзіў лекцыю з першым годам навучання, вучні другога года навучання займаліся самастойна (паўтаралі ўрок ці выконвалі заданні). Такая форма навучання мела свае станоўчыя і адмоўныя моманты. Са станоўчага неабходна адзначыць тое, што малодшыя дзеці цягнуліся за старэйшымі, якія, у сваю чаргу, маглі ўзгадаць пры неабходнасці матэрыял з папярэдняга класа. Аднак падобная сістэма вымагала ад настаўніка вялікага майстэрства, каб эфектыўна правесці заняткі з двума класамі адначасова. На працягу дня адбываліся дзве лекцыі да абеду і дзве пасля абеду.

Змест заняткаў у Лужкоўскай школе Дзісенскага павета выглядаў наступным чынам [5, s. 89–90]:

- у першым класе ў першы год навучання выкладаліся лацінская і польская мовы, арыфметыка, даваліся першапачатковыя звесткі пра жывёл, птушак і рыб; у другі – лацінская і польская мовы, працяг арыфметыкі і ведаў пра жывёл, географія і польская гісторыя;
- у другім класе ў першы год выкладаліся лацінская і польская мовы, працяг арыфметыкі, батаніка, даваліся звесткі аб саадаводстве; другі год навучання ўтрымліваў лацінскую і польскую мовы, арыфметыку, батаніку, звесткі аб саадаводстве, географію з гісторыяй;
- у трэцім класе ў першы год навучання вывучаліся геаметрыя, географія з гісторыяй, батаніка, даваліся

звесткі аб сельскай гаспадарцы; у другі – геаметрыя, батаніка, даваліся звесткі аб сельскай гаспадарцы.

Праграма навучання ўключала таксама вывучэнне хрысціянскай навукі і маралі. Пасля заняткаў выконваліся фізічныя практыкаванні. У дадатак да пералічаных вышэй прадметаў у пазаўрочны час выкладаўся французская і нямецкая мовы, вывучэнне якіх было не абавязковым.

Змены арганізацыйнай структуры школ абмежаваліся перайменаваннем павятовых школ на падакруговыя (да якіх і адносіліся школы піяраў). Увядзенне мяжы акругоў дазволіла ўпарадкаваць сетку школьнай сістэмы ў ВКЛ.

У 1783 г. канчаткова адбылося ўсталяванне чатырох навучальных акруг: Літоўскай (Гародня), Палескай (Бярэсце), Жамойцкай (Крожы) і Навагрудскай, або Рускай (Навагрудак). Школы піяраў Літоўскай правінцыі не вылучаліся ў асобную акругу, а ўключаліся ў склад пералічаных акруг: Літоўскай (Ліда, Шчучын), Палескай (Любяшоў, Дамбровіца), Навагрудскай (Лужкі) і Жамойцкай (Панявеж, Расіены і Вількамір) [11, с. 389–390].

Такім чынам, падакруговыя школы ордэна піяраў былі ўключаны ў склад акруг і падпарадкоўваліся рэктарам акадэмічных школ. Так, напрыклад, падкруговая школа піяраў у Лужках Дзісенскага павета дзейнічала ў складзе Навагрудскай акругі і была падначалена рэктару акруговай школы ў Навагрудку.

Пасля роспуску ордэна езуітаў піяры прыклалі намаганні для набыцця часткі маёмасці скасаванага ордэна. Адукацыйная камісія не перашкаджала іх намерам зрабіць манахаў больш залежнымі ад камісіі і пераканаць іх у неабходнасці выканання сваіх распараджэнняў і правіл. Літоўскім піярам пры падтрымцы караля сейм дазволіў перанесці свой навіцыят у былы кляштар езуітаў на Сніпішках каля Вільні.

Акрамя таго, яшчэ адзін навіцыят знаходзіўся ў Любяшове, дзе юнакоў рыхтавалі да будучага манаскага жыцця. Будучыя манахі, выхаванцы піяраў, адпраўляліся ў Любяшоў або Сніпішкі для праходжання навіцыяту і на два гады распачыналі паслушніцтва. Далей яны праходзілі навучанне ў Дамбровіцы, дзе вывучалі філасофска-тэалагічны курс, абавязковы для ўсіх членаў ордэна піяраў. Пасля праходжання навучання ў межах Літоўскай правінцыі яны маглі прадоўжыць яго ў Вільні ці Рыме.

Яшчэ да абвешчання «Статута, падпісанага камісіяй народнай асветы для акадэміі і школ Рэчы Паспалітай» у 1783 г. камісіяй у чэрвені 1780 г. былі распрацаваны спецыяльныя правілы для піяраў Літоўскай правінцыі [11, с. 152–153]. Камісія паведамляла ім аб тым, што ўжо на наступны навучальны год прэфекты школ піяраў змогуць выконваць свае функцыі толькі ў выпадку атрымання патэнта ад камісіі (разам з тым прэфект можа быць такса-

ма і школьным прафесарам). Адукацыйная камісія захавала права старэйшым настаўнікам школы выбіраць найбольш здольных асоб на пасаду прэфекта.

Запатэнтаванаму прэфекту ўстанаўліваўся заробак у памеры 250 злотых у год, які планавалася выплочваць два разы на год. Кіраўніцтва правінцыі пасля прызначэння асобы прэфекта ў пачатку наступнага навучальнага года павінна было накіраваць падрабязны ліст з пазначэннем асобы прэфекта і мясцовасці, дзе ён будзе выконваць свае абавязкі. Акрамя таго, патэнты, перададзеныя выбранай асобе, павінны былі зачытвацца ў прысутнасці рэктара або супрыёра, усіх прафесараў і навучэнцаў школы. Дзень і час апублікавання патэнта павінен быў быць абвешчаны ад таго часу, ад якога прэфект прызначаўся на службу. Той дзень, відавочна, і фіксаваўся ў першых паўгадавых рапартах да Адукацыйнай камісіі.

Такім чынам, Адукацыйная камісія замацавала за сабой права ўплываць на выбар кіраўнікоў піярскіх школ. Узаемаадносіны Адукацыйнай камісіі і літоўскіх піяраў пацвярджаюць жаданне апошніх праводзіць незалежную палітыку ў галіне адукацыі, што вельмі выразна адлюстроўваюць словы візітатара экс-езуіта Г. Пірамовіча: «...літоўскія піяры паказалі вялікую гатоўнасць і перакананне быць свабоднымі ў адносінах да ўсіх пастановаў камісіі...» [10, с. 88].

Далейшае рэфармаванне асветы было звязана з абвешчэннем у маі 1783 г. агульнага Школьнага статута, які ўключаў у сябе «галоўныя палажэнні ранейшых статутаў з улікам іх выкарыстання на працягу другой паловы 1770-х гг. у школах Рэчы Паспалітай» [2, с. 36]. Тэрыторыя Рэчы Паспалітай была падзелена на дзве часткі: Польскую і Літоўскую правінцыі. На чале кожнай знаходзіліся галоўныя школы ў Кракаве і Вільні.

Манаскія школы, якія размяшчаліся на тэрыторыі беларускіх зямель, былі падначалены непасрэдна Галоўнай школе ВКЛ у Вільні.

Акрамя таго, былі вызначаны візітары ад Галоўнай школы ВКЛ, якім належала кожны год аб'язджаць школы ВКЛ і прадстаўляць падрабязную справаздачу аб адукацыі моладзі, стараннасці і здольнасцях настаўнікаў і школьных наглядчыкаў (апекуноў) да выканання сваіх абавязкаў і правіл Адукацыйнай камісіі. У Беларусі абавязкі генеральных візітатараў выконвалі Г. Пірамовіч (1782), Д. Пільхоўскі (1783, 1786–1787), Я. Яске (1788–1789), Я. Эрдман (1787–1790), М. Піятроўскі (1792), А. Абранпальскі (1791–1792) [9].

У цэлым піяры Літоўскай правінцыі на беларускіх землях выконвалі прадпісанні Адукацыйнай камісіі, аб чым сведчаць рапарта візітацый навучальных устаноў [9]. Пэўныя непаразуменні тычыліся пытанняў забеспячэння піярскіх школ падручнікамі і педагагічнымі кадрамі, а таксама ўзроўнем выкладання таго ці іншага прадмета.

У выніку намаганняў піяраў 20 чэрвеня 1790 г. была ўтворана асобная акруга піярскіх школ, а піяры Польскай і Літоўскай правінцый апынуліся пад непасрэдным падначаленнем Адукацыйнай камісіі [4, s. 130–131].

На пасадку генеральнага візітатара піярскіх школ быў прызначаны піяр з Літоўскай правінцыі – Тадэвуш Лянг. Піяры атрымалі вялікую аўтаномію, гэта быў «своеасаблівы саюз ордэна піяраў з Адукацыйнай камісіяй» [4, s. 131]. Школы піяраў Літоўскай правінцыі былі аб’яднаны, а не раскіданы па асобных акругах, што не толькі дапамагала кіраўніцтву Літоўскай правінцыі ажыццяўляць кантроль і кіраванне школамі, але і дазваляла распачаць выпрацоўку агульных патрабаванняў у сістэме навучання.

Такім чынам, адукацыйная дзейнасць піяраў Літоўскай правінцыі ў другой палове XVIII ст. цалкам адпавядала тагачасным тэндэнцыям. За невялікі прамежак часу ім прыйшлося два разы перагледзець свае навучальныя праграмы: рэфармаванне ўсёй піярскай сістэмы навучання, распрацаванае С. Канарскім, і рэформа, праведзеная Адукацыйнай камісіяй. Нягледзячы на тое, што яны з невялікай ахвотай прынялі ўсе новаўвядзенні, трэба адзначыць іх жаданне з годнасцю ажыццяўляць педагагічную дзейнасць, праяўляць цяпімасць і лаяльнасць, паслядоўнасць і памяркоўнасць у сваіх дзеяннях.

У далейшым піяраў Літоўскай правінцыі чакалі ўваходжанне ў склад Віленскай навучальнай акругі і падпарадкаванне новым нарматыўным дакументам, якія рэгламентавалі сістэму адукацыі ў Расійскай імперыі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Асвета і педагагічная думка ў Беларусі: са старажытных часоў да 1917 г. / А. М. Ткачоў [і інш.]; пад рэд. М. А. Лазарука. – Мінск: Нар. асвета, 1985. – 464 с.

2. Самусік, А. Ф. Развіццё сістэмы асветы на беларускіх землях у сямідзесятых гадах XVIII – трыццатых гадах XIX стагоддзяў: дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / А. Ф. Самусік. – Мінск, 1998. – 136 л.

3. Пасэ, У. С. Адукацыйная камісія / У. С. Пасэ // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Мінск, 1993. – Т. 1. – С. 62–63.

4. Ausz, M. Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Pijarskim / M. Ausz, K. Puchowski. – Warszawa: Wyd-wo IHN PAN, 2018. – 344 s.

5. Jamrożek, W. Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Nowogrodzkim / W. Jamrożek, J. Szablicka-Żak. – Warszawa: Wyd-wo IHN PAN, 2018. – 344 s.

6. Kamińska, J. Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Litewskim / J. Kamińska. – Warszawa: Wyd-wo IHN PAN, 2018. – 348 s.

7. Kurdybacha, Ł. Reforma szkół pijarskich na Litwie w r. 1762 / Ł. Kurdybacha // Rozprawy z Dziejów Oświaty. – 1972. – Т. XV. – S. 3–23.

8. Łukaszewicz, J. Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do 1794 r. / J. Łukaszewicz. – Poznań: Naładem księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1849–1851. – Т. II.

9. Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim (1782–1792) / opracowała K. Bartnicka i I. Szybiak. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1974. – 566 s.

10. Szybiak, I. Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim (1773–1793) / I. Szybiak. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1973. – 262 s.

11. Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793) / zbierał i zaopatrzył wstępem krytycznym oraz przypisami prof. Józef Lewicki. – Kraków: Naładem M. Acta w Warszawie, 1925. – 456 s.

Анатацыя

Трывалае становішча сярод каталіцкіх ордэнаў у Рэчы Паспалітай займаў ордэн піяраў. Палітычнае становішча ў краіне патрабавала правядзення рэформы ў галіне адукацыі. Ордэн піяраў здолеў не толькі ўмацаваць свае пазіцыі, але і прыняць актыўны ўдзел у рэфармаванні сістэмы навучання. Аднак выявіліся пэўныя асаблівасці ў функцыянаванні Літоўскай і Польскай правінцый піяраў. Літоўскія піяры праяўлялі пэўную самастойнасць пры ажыццяўленні працэсу навучання. Аднак ім прыходзілася прытрымлівацца новаўвядзенняў у адукацыйнай палітыцы Рэчы Паспалітай.

Abstract

The Order of piarists held a strong position among the Catholic orders of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The political situation in the country demanded a reform in the field of education. The Order of piarists was able not only to strengthen its position, but also to take an active part in reforming the education system. However, the peculiarities of the functioning of the provinces of Lithuania and Poland came to light. The piarist of the Lithuanian government showed a certain independence in the implementation of the educational process. However, they had to follow the innovations that took place in the educational policy of the Polish-Lithuanian Commonwealth.